

PIOTR OLEŚ

W KIERUNKU INTEGRACJI NAUKI O OSOBOWOŚCI*

Od wieków ludzie poszukiwali przyczyn zachowania człowieka, pytali, jakie siły motywują go do heroizmu i okrucieństwa, starali się ujawnić motywy ukryte i zrozumieć jawne. Pytano, czy zachowanie ma charakter reaktywny, czy celowy oraz czy i jak można je przewidywać? Próbowano wyjaśnić fenomen zdrowego rozwoju i wyświetlić przyczyny patologii, dlaczego w podobnych warunkach niektóre jednostki rozwijają się w sposób zdrowy, nabierając odporności i ucząc się skutecznego radzenia sobie w niesprzyjających okolicznościach, podczas gdy inne przejawiają symptomy neurotyczne lub inne zaburzenia.

Odpowiedzi na te pytania wymagają nauki o osobowości. Przyjmując, że: „Osobowość oznacza te właściwości osoby, które odpowiadają za spójne wzorce odczuwania, myślenia i zachowania” (Pervin, John, 2001, s. 4), psychologię osobowości można tworzyć co najmniej na dwa sposoby. Pierwszy polega na przyjęciu określonych założeń antropologii filozoficznej, np. personalistycznej lub egzystencjalnej koncepcji człowieka jako osoby, i dalej rozwijaniu teorii i badań nad osobowością ujmowaną w kategoriach relacji osoba–świat. Drugi sprowadza się do tworzenia uogólnień dotyczących osobowości, wykorzystując wyniki rozmaitych badań, obserwacji i inspiracji, często również spoza samej psychologii – od genetyki, biologii i socjobiologii poprzez socjologię po antropologię kulturową.

DR HAB. PIOTR OLEŚ, prof. KUL, Katedra Psychologii Klinicznej i Osobowości KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

* Serdecznie dziękuję Profesorowi Zenonowi Uchnastowi za cenne uwagi, dzięki którym mogłem przygotować ten tekst w zmienionej postaci. Dziękuję również Małgorzacie Puchalskiej-Wasył i Wiesławowi Błaszczakowi za sugestie, które pomogły mi w ostatecznej redakcji tekstu.

Zaletą pierwszej z dróg jest szansa uchwycenia esencjalnych właściwości osoby, które wynikają z założeń metasystemowych, a mogą umknąć bezpośredniej obserwacji, oraz spójność teoretyczna na poziomie założeń i tez formułowanych na temat osobowości; słabością zaś możliwa aspektowość poznania, wynikająca z przyjętych założeń. Ponadto odrzucenie określonych założeń antropologicznych stawia pod znakiem zapytania tworzoną na ich fundamencie psychologię. Zaletą budowania nauki o osobowości na drodze uogólniania danych empirycznych jest możliwa wszechstronność i „obiektywizm”; wadą zaś ryzyko niespójności tak tworzonej wiedzy, m.in. z uwagi na trudne do uniknięcia, a jednocześnie zazwyczaj nie rozpoznawane, ukryte założenia dotyczące natury człowieka. Jak wiadomo, sposób zbierania danych o osobowości, określenie ich zakresu, sposobu rejestracji lub pomiaru, a zwłaszcza ich interpretacja uzależnione są od założeń wyjściowych, przyjmowanych przez badacza. Wiadomo też, że poza fenomenologicznym opisem zachowania lub przeżyć trudno zgromadzić wiedzę neutralną o osobowości, wiedzę, która jest wolna od ukrytych założeń natury filozoficznej.

Dobitnym wyrazem istnienia ukrytych założeń, dotyczących koncepcji człowieka, są różnie formułowane zasady funkcjonowania osobowości: od wywiedzionej z biologii walki o przetrwanie czy psychoanalitycznej zasady popędów i nieświadomego konfliktu poprzez grę jawnych i ukrytych potrzeb po poznawczą interpretację świata i sterującą funkcję systemu „ja”, tworzenie celów osobistych i hierarchii wartości. I w efekcie mamy wiele różnych teorii osobowości.

Kontrowersje wokół psychoanalizy, polemiki między przedstawicielami teorii *self* i teorii cech czy wreszcie kognitywny przełom w psychologii świadczą o istnieniu konkurencyjnych modeli ujmowania osobowości. Czy tak różne teorie, zawierające być może nawet wzajemnie sprzeczne tezy, pozostawiają jakkolwiek możliwość integracji? Czy możliwa jest zintegrowana i nieeklektyczna nauka o osobowości? W ostatnich latach XX wieku zaczęły pojawiać się nowe propozycje w tym zakresie. Celem artykułu jest przedstawienie i przedyskutowanie argumentów, które przemawiają na rzecz możliwości tworzenia zintegrowanej nauki o osobowości.

I. POZIOMY POZNANIA OSOBOWOŚCI

Kiedy obserwujemy indywidualność i różnorodność ludzkich zachowań, nasuwa się pytanie, skąd biorą się podobieństwa i różnice między nimi? A także – w jaki sposób jednostka panuje nad bogactwem możliwych form aktywności i dzięki czemu utrzymuje poczucie spójności, kontroli i tożsamości, pomimo zmian, niekiedy bardzo gruntownych, jakie są jej udziałem na przestrzeni życia? W jaki sposób człowiek radzi sobie z bogactwem osobistych doświadczeń, jak je porządkuje i jak tworzy z nich sensowną całość w formie historii życia?

Przeświadczenie o istnieniu osobowości staje się wyraźne wówczas, gdy mamy poczucie zmiany, stajemy przed ważnym wyborem, który może wywrzeć wpływ na naszą przyszłość, albo przeżywając konflikt czujemy się zagrożeni, że „przestajemy być sobą”, „nie wiemy, kim jesteśmy”. Funkcje osobowości – integrująca, koordynująca i sterująca – ujawniają się zwłaszcza wtedy, gdy dochodzi do ich rozstrojenia, np. ktoś kocha i nienawidzi swych bliskich, podejmuje wzajemnie sprzeczne działania, wypowiada przekonania niezgodne z rzeczywistością itd.

Pervin (2002, s. 416) definiuje osobowość w sposób następujący: „jest to złożona całość myśli, emocji i zachowań, nadająca kierunek i wzorec (spójność) życiu człowieka. Podobnie jak ciało, osobowość składa się zarówno ze struktur, jak i procesów, i odzwierciedla działanie tyleż natury (geny), co środowiska. Pojęcie osobowości obejmuje również czasowy aspekt funkcjonowania człowieka, osobowość zawiera bowiem wspomnienia przeszłości, reprezentacje mentalne teraźniejszości oraz wyobrażenia i oczekiwania co do przyszłości”. Definicja ta jest na tyle szeroka, że może być zasymilowana przez różne stanowiska teoretyczne, które w specyficzny sposób opisują i wyjaśniają funkcjonowanie osobowości.

McAdams (1996) proponuje trzy poziomy poznania osobowości:

- 1) cechy, które wskazują na najbardziej stałe predyspozycje do określonych zachowań;
- 2) dążenia, cele i wartości, czyli ogólnie mówiąc – motywy;
- 3) system osobistej narracji, czyli znaczenie, jakie osoba nadaje swym doświadczeniom i ogólnie swemu życiu.

McCrae (1996), wychodząc od założeń koncepcji tzw. Wielkiej Piątki, obok (1) cech, których podstawą są predyspozycje biologiczne, wymienia (2) charakterystyczny styl adaptacji, odpowiadający drugiemu poziomowi poznania według McAdamsa i (3) koncepcję siebie, którą można traktować jako

analogiczną do autonarracji. Analogiczną propozycję można znaleźć w monografii Mądryckiego (1996), który ujmując osobowość z perspektywy poznawczej, wyróżnia (1) poziom wrodzonych dyspozycji, (2) poziom nawyków oraz (3) poziom świadomości, dla którego charakterystyczna jest aktywność intencjonalna.

Zbieżność tych propozycji, wysuwanych wszak z całkiem odmiennych stanowisk teoretycznych – psychologii narracyjnej (McAdams, 1996), teorii cech (McCrae, 1996) i psychologii poznawczej (Mądrycki, 1996) – wydaje się zastanawiająca. Czy zatem rysuje się realna perspektywa integracji psychologii osobowości? Ostatnie publikacje pozwalają sądzić, że tak, zwłaszcza dwa wydane na początku nowego stulecia podręczniki do psychologii osobowości. McAdams (2001) nie tylko przedstawia model ujmowania osobowości na trzech poziomach, ale podejmuje inspirującą próbę organizacji nauki o osobowości według tego modelu. Pervin i John (2001), prezentując koncepcję tzw. Wielkiej Piątki, opisują całościowy model funkcjonowania osobowości (s. 265-266) na podstawie propozycji, której autorem był McCrae (1996; McCrae i in. 2000) i która inspirowała McAdamsa do modyfikacji własnej propozycji.

II. SPECYFIKA TRZECH POZIOMÓW POZNANIA OSOBOWOŚCI

1. *Poznanie na poziomie cech*

Teoria cech pozwala na poznanie struktury osobowości na poziomie dyspozycji behawioralnych o podłożu (w znacznym stopniu) biologicznym. Poznanie to – poprzez akcent na cechy wspólne, stałe i ogólne – ma charakter akontekstowy. Stąd teoria cech stwarza możliwość ujmowania osobowości w kategoriach różnic indywidualnych oraz prawidłowości grupowych. Cecha jako dyspozycja obejmuje nie tylko obserwowalne zachowanie, lecz także uczucia, myśli i motywy, dzięki czemu ujawnia się w formie spójnych wzorców funkcjonowania w różnorodnych sytuacjach (Pervin, 1994, s. 108). Cechy są w znacznym stopniu wrodzone, mają określone korelaty czy markery fizjologiczne i wykazują znaczącą stabilność na przestrzeni życia. Obecnie przyjmuje się, że po 7. roku życia cechy nabierają charakteru stałości (Kohnstamm, Mervielde, 1998), a ich stabilność stopniowo zwiększa się co najmniej do 30. roku życia, co można przypisać gromadzeniu doświadczeń życiowych (nowe doświadczenie może wywoływać większą zmianę, gdy ogólny zasób

doświadczeń jest mniejszy albo gdy sytuacja ma charakter kryzysu) oraz zmieniającym się oddziaływaniom endogennym (genetyczne uwarunkowania procesów w organizmie oraz wzrost i rozwój mózgu). Wiadomo również, że na przestrzeni życia obniża się (niezależnie od płci) nasilenie cech Neurotyczności, Ekstrawersji i Otwartości na doświadczenie, wzrasta natomiast nasilenie Sumienności i Ugodowości; świadczą o tym badania przeprowadzone w wielu krajach (McCrae i in. 2000).

Osiągnięcia genetyki behawioralnej oraz badania dotyczące wrodzoności typów osobowości według Eysencka (1990), wspomnianych powyżej, czy pięciu podstawowych wymiarów osobowości, na które składa się Ekstrawersja, Neurotyzm i Psychotyzm, dowodzą, że udział czynnika wrodzonego na poziomie cech sięga przynajmniej 40% (Pervin, 2002; Kohnstamm, Mervielde, 1998). Jednocześnie podobieństwa międzykulturowe oraz stabilność osobowości w czasie zdają się świadczyć, że cechy osobowości mają silniejsze uwarunkowania biologiczne niż środowiskowe (McCrae i in. 2000).

Osobowość ujmowana z tej perspektywy, niezależnie od kontrowersji, jakie kryteria powinny spełniać najbardziej podstawowe cechy (Oleś, 2000a), jawi się jako względnie stabilna kompozycja składająca się z cech uporządkowanych hierarchicznie – od najbardziej ogólnych (np. Ekstrawersja) po szczegółowe (np. towarzyskość). Określona struktura osobowości obejmuje predyspozycje do wielu zachowań, a wzajemne nakładanie się różnych cech, w połączeniu z doświadczeniem życiowym, które wpływa modyfikująco na sposób ujawniania się danej cechy, prowadzi do wielu niepowtarzalnych zachowań. Nie zmienia to faktu, iż na tym poziomie poznania wyjaśnianie zachowań ogranicza się w zasadzie do opisu cech i określania zachowań najbardziej prawdopodobnych. Dlaczego dziecko wycofuje się z kontaktów? Ponieważ jest silnie introwertywne i nie czuje się pewnie, zwłaszcza w kontakcie z nieznanymi, oraz z powodu nasilonej neurotyczności. Na podstawie znajomości biologicznego podłoża cech wiemy jeszcze, iż zapewne ma słaby typ autonomicznego układu nerwowego, stąd silnie reaguje na bodźce emocjonalne, a na poziomie korowym silne są procesy pobudzenia, względnie słabe zaś hamowania (Eysenck, 1990). Nie wiemy jednak, jaka jest świadoma i/lub podświadoma motywacja wspomnianych zachowań ani zachowań konkurencyjnych (np. dziecko chętnie słucha muzyki lub przegląda książki), ani – co dla niego znaczy taki, a nie inny kontakt ze światem – w uproszczeniu, czy jest z niego zadowolone, czy jest to dla niego problem?

2. Poznanie na poziomie charakterystycznej adaptacji

Poznanie na drugim poziomie dotyczy aspektów osobowości opisujących adaptację do wyzwań i zadań o charakterze motywacyjnym, poznawczym i rozwojowym, stąd istotne znaczenie ma kontekst społeczny i sytuacyjny, w tym czas i miejsce oraz rola społeczna jednostki. Osobowość analizowana jest pod kątem schematów poznawczych, przekonań, postaw oraz uznawanych wartości, dążeń osobistych, celów, motywów i planów życiowych (McAdams, 2001, s. 10; McCrae i in. 2000, s. 174). Na tym poziomie można umieścić również badania i uogólnienia na temat zadań rozwojowych czy stadiów rozwoju psychospołecznego.

Poznanie na poziomie charakterystycznej adaptacji może obejmować szereg alternatywnych, komplementarnych bądź konkurencyjnych teorii z kręgu psychologii poznawczej, psychodynamicznej i humanistycznej. Kryterium, które pozwala zaklasyfikować tak odmienne teorie do jednej grupy, jest analiza motywacji oraz mechanizmów adaptacyjnych, pomimo iż sposób odkrywania motywów, ich psychologiczny sens oraz interpretacja zachowań i mechanizmów przystosowawczych pozostają bardzo różne.

Trzy zasady funkcjonowania osobowości sformułowane przez Freuda (1953) – zasada determinizmu, nieświadomości i konfliktu – odsłaniają przede wszystkim hipotetyczne procesy znamienne dla osobowości zaburzonej. Psychologowie *ego*, obok nieświadomych mechanizmów obronnych (Freud, 1946), usiłują wyjaśnić wiele form aktywności osoby zdrowej na poziomie świadomych funkcji *ego* (Hartmann, 1964; White, 1975; Block, Block; 1980) czy rozwoju *ego* na przestrzeni życia (Loevinger, 1976; Erikson, 1997). Z kolei teorie neopsychoanalityczne – poprzez zwrócenie uwagi na znaczenie lęku we wczesnych relacjach interpersonalnych i ich wpływ na kształtowanie się osobowości (Horney, 1976; Sullivan, 1953) czy też lęku rodzącego się wobec zbyt słabego zakorzenienia człowieka w naturze i w kulturze (Fromm, 1978) – pozwalają poznać osobowość od strony interpersonalnych odniesień i relacji, nierzadko wykrzywionych z powodu nieadaptacyjnych sposobów radzenia sobie z lękiem. Interesującą próbę łączenia motywacji nieświadomej ze świadomym dążeniem do pełni rozwoju osobowości oraz integracji tkwiących w niej przeciwieństw w procesie indywiduacji znajdujemy w koncepcji Junga (1939).

Według teorii z kręgu socjobiologii, zasadą organizującą funkcjonowanie osobowości jest walka o przetrwanie gatunku i jednostki (Hogan, 1983; Wilson, 1988; Belsky, Steinberg, Draper, 1991). Jest to zasada tak ogólna, że

nadaje się do tłumaczenia wszelkich form aktywności człowieka – od tworzenia kultury po adaptacyjną wartość zachowań autodestrukcyjnych, które – widziane z perspektywy długofalowych interesów gatunku – zawsze mogą czemuś służyć. Jednocześnie teorie tej grupy, na przykład teoria opanowania trwogi (Solomon, Greenberg, Pyszczyński, 1991), dają okazję do błyskotliwych i intelektualnie prowokujących wyjaśnień aktywności człowieka tak w wymiarze indywidualnym (rola bufora kulturowego w radzeniu sobie z lękiem przed śmiercią), jak i socjokulturowym (tworzenie światopoglądu i znaczenie kultury).

Poznawcze teorie osobowości, choć zdają się zakładać racjonalny model człowieka oraz prymat poznania nad emocjami, doprowadziły do odkrycia wielu paradoksalnych zjawisk w zakresie motywacji ludzkich zachowań. Osobowość widziana z perspektywy poznawczej to względnie autonomiczny, a jednocześnie pozostający w interakcji ze środowiskiem system informacji, mający określone podłoże neurofizjologiczne, funkcjonujący jako całość i sterujący zachowaniem człowieka (Reykowski, Kochańska, 1980; Łukaszewki, 1984). Dzięki procesom percepcyjnym oraz wymianie i przetwarzaniu informacji człowiek tworzy poznawczą reprezentację rzeczywistości, porządkuje i klasyfikuje doświadczenia, testuje własne przewidywania, stara się kontrolować i opanowywać rzeczywistość (Kelly, 1955; Mischel, 1968; Rotter, 1972). Na gruncie psychologii poznawczej powstało szereg teorii inspirujących setki programów badawczych, między innymi: teoria „wartość x możliwość” w różnych wariantach (Weiner, 1992; Pervin, 2002), odkrycia dotyczące reguł porządkowania i przetwarzania informacji (Dodge, 1993), a w szczególności odnoszące się do organizacji i funkcjonowania systemu „ja” (np.: Markus, Nurius, 1986), jak na przykład teoria autoregulacji Higginsa (1987; 1996) czy koncepcja motywów, które porządkują koncepcję siebie (Swann, 1992; de la Ronde, Swann, 1993; por. też: Kofta, Doliński, 2000). W ramach tego samego paradygmatu trzeba wymienić nurt badań inspirowanych teorią społeczno-kognitywną Bandury (1986; 1991) i jego koncepcją procesu modelowania oraz znaczeniem przekonania o własnej skuteczności w wyborze i realizacji kognitywnych wzorców zachowań.

Podejście humanistyczne akcentuje przede wszystkim możliwość rozwoju człowieka i związaną z nimi motywację, która nie polega na redukowaniu napięć i dążeniu do homeostazy, ale odwrotnie – na wytwarzaniu napięć poprzez orientację ku osobistym celom rozwojowym, indywidualnie odkrywanym wartościom, ogólnie mówiąc – samoaktualizacji (Uchnast, 1993). Opisy osobowości dojrzałej (Allport, 1961), zdrowej (Maslow, 1986) lub w pełni

funkcjonującej (Rogers, 1961) ukazują dynamikę osobowości w procesie rozwoju i stawania się. Podobnie jak w koncepcjach poznawczych akcent pada na motywację świadomą, która może się w pełni ujawnić, jeśli spełnione są pewne warunki konieczne, jak zaspokojenie potrzeb podstawowych czy brak ze strony otoczenia presji wypaczających rozwój.

Teorie opisujące osobowość na poziomie charakterystycznej adaptacji przynoszą szereg zróżnicowanych odpowiedzi na pytanie, co sprawia, że człowiek zachowuje się tak, a nie inaczej. Proponują rozmaite sposoby eksplorowania ludzkich motywacji w kategoriach potrzeb, celów, przekonań i dążeń osobistych, a także mechanizmów adaptacyjnych i obronnych, nie wyczerpują jednak tematycznego zakresu problemów nauki o osobowości.

3. Poznanie na poziomie tworzonej historii życia

Na trzecim poziomie poznania osobowości istotne okazują się kwestie związane z indywidualnym sposobem organizowania doświadczeń i nadawania im znaczeń (McAdams, 1994; Dittmann-Kohli, Westerhof, 2000). McCrae (1996) sprowadza to do tworzenia niepowtarzalnej i złożonej koncepcji siebie. Zdaniem McAdamsa (2001, s. 10), poziom historii życia obejmuje autonarracje tworzone przez podmiot w celu integrowania przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, określania własnej tożsamości oraz nadawania życiu sensu, spójności i celu. Stąd mieszczą się tu zarówno rekonstrukcje i reinterpretacje wspomnień z dzieciństwa, jak również tworzenie wizji samego siebie w przyszłości czy określanie wątku przewodniego własnego życia. Analiza osobowości pod kątem tworzenia unikalnego systemu znaczeń wymaga podejścia idiograficznego, interpretacji zmiennych jakościowych. Badania prowadzone w konwencji narracyjnej zmierzają do uzyskania odpowiedzi, jak z wielości doświadczeń ludzie wybierają niektóre, jak łączą je w sensowną całość i tworzą na ich podstawie historię życia, w świetle której ich zachowanie staje się zrozumiałe i spójne. Tego rodzaju podejście znajdujemy już u twórcy psychologii indywidualnej, Adlera (1986), kiedy pisał o celach i sensie życia.

W podejściu narracyjnym fundamentalną kategorią jest znaczenie. Tworzenie narracji polega na refleksyjnym opracowaniu zdarzeń w procesie wartościowania, czyli nieustannego selekcionowania, porządkowania, porównywania i integrowania doświadczeń w system znaczeń osobistych stanowiących pewną całość (Hermans, Hermans-Jansen, 2000). Porządkując materiał narracyjny, jednostka może ułożyć sensowną i spójną historię, która obejmuje szereg

pozornie niezgodnych ze sobą zdarzeń. Przykładem tworzenia historii są wyznania Świętego Augustyna, będące retrospektywną analizą doświadczeń, zmierzającą do ich uporządkowania wokół myśli przewodniej, odczytania bądź nadania im wspólnego sensu.

Specyfikę tego poziomu funkcjonowania osobowości – i co za tym idzie jej poznawania – oddaje rozróżnienie Brunera (1990), który zwraca uwagę, iż ludzie posługują się dwoma sposobami myślenia i rozumienia świata. Myśląc paradygmatycznie, staramy się zrozumieć nasze doświadczenia w kategoriach przyczynowo-skutkowych, poszukujemy logicznych wyjaśnień, a wiedzę o świecie i o nas samych staramy się wyprowadzić z zaobserwowanych faktów. Natomiast narracyjny sposób myślenia polega na opowiadaniu o zmienności ludzkich intencji – w czasie i w sytuacji; wyjaśniając zdarzenia, nie odwołujemy się wówczas do kategorii fizycznych, ale do zmian w subiektywnej interpretacji świata oraz zmienności ludzkich pragnień, potrzeb czy celów. Dzięki temu historia stworzona przez osobę czy też sens, jaki nadaje ona swojemu życiu, może ulegać nieoczekiwanym przekształceniom i zmianom. Dzięki temu mogą pojawiać się zachowania nietypowe, a nawet niezgodne z predyspozycjami (cechy) podmiotu, np. radykalne i zaskakujące zmiany linii życia (Hermans, Hermans-Jansen, 2000), traktowane niekiedy jako syndrom P. Gauguina (Oleś, 2000b).

Tworzenie znaczeń, konstruowanie tożsamości narracyjnej i nadawanie życiu sensu – to wszystko przejawy intencjonalnej aktywności podmiotu. Nasze Ja intencjonalne jest wolne, umożliwia świadome odniesienie się do świata i do siebie samego jako przedmiotu. „Jest to odniesienie podmiotu do przedmiotu realizowane najbardziej «od siebie», bez pośrednictwa żadnych idei, nacisków sytuacyjnych lub kompulsji” (Obuchowski, 2000a, s. 97). Człowiek nie musi podejmować wysiłku celem zrozumienia samego siebie, wyznaczenia sobie celów czy nadania życiu sensu, nie ma bowiem żadnego determinizmu ani przymusu bycia podmiotem, a jedynie taka możliwość (Obuchowski, 2000b). Niemniej jednak zaniechanie korzystania z tych esencjalnie ludzkich możliwości ma wysoką cenę.

Podkreślali to psychologowie egzystencjalni, pisząc o wolności i odpowiedzialności osoby za sposób istnienia (Binswanger, 1963; Boss, 1977; Frankl, 1984; May, 1969; van Kaam, 1966). Wrzucenie w świat w określonym miejscu i czasie określa jedynie zewnętrzne warunki egzystencji, której autentyzm sprowadza się do pełni wykorzystania swoich możliwości. Dziecko dysponujące słuchem absolutnym może – w zależności od egzystencjalnej osnowy – zostać grajkiem ulicznym albo wirtuozem w filharmonii, ale gdyby zaniedbało

ten talent, z pewnością nie znajdzie spokoju i poczucia spełnienia. Wolność osoby sięga aż odpowiedzialności za zaburzenia, które są jej udziałem.

Skoro tworzenie tożsamości czy sensotwórcza aktywność człowieka leży raczej w kręgu możliwości niż konieczności, to tym bardziej interesujące wydaje się badanie tych zjawisk. Stanowią one przedmiot analiz i uogólnień np. w ramach koncepcji narracyjnej tożsamości McAdamsa (1996) czy teorii skryptu Tomkinsa (1987), gdzie skrypt rozumiany jest jako zespół reguł interpretowania doświadczeń życiowych i wydobywania z nich wspólnego sensu. Badania pokazują, że dla świadomie opracowanej tożsamości oraz nadawania sensu własnemu życiu krytyczną rolę pełni pamięć biograficzna wydarzeń, jakie miały miejsce w okresie między 10. a 30. rokiem życia (Thorne, 2000). Warto dodać, że tworzenie historii może mieć pozytywny efekt zdrowotny. Opowiadanie o trudnych przeżyciach daje efekt częściowego odreagowania negatywnych emocji, pozwala lepiej zrozumieć i uporządkować te wydarzenia, a tym samym radzić sobie z nimi w sposób świadomy (przypomnijmy, że wyuczona bezradność polega na niemożności zrozumienia i wyjaśnienia przyczyn serii negatywnych niekontrolowalnych wydarzeń); a określony sposób ich interpretacji może być pomocny w intencjonalnym ustosunkowaniu się do przyszłości – wyznaczania celów i planowania działań.

Tym samym poznawanie osobowości na poziomie tworzenia znaczeń i narracyjnej tożsamości w sposób bardziej spektakularny, niż to ma miejsce na pozostałych dwu poziomach, łączy się ze stymulacją jednostki do narracyjnego myślenia, a jednocześnie do autorefleksji, która – jak sądzę – łączy w sobie cechy myślenia paradygmatycznego i narracyjnego.

III. NIEKTÓRE PROBLEMY I TRUDNOŚCI ZWIĄZANE Z INTEGRACJĄ

Nawet bardzo pobieżna charakterystyka teorii w ramach wyróżnionych trzech poziomów poznania osobowości pozwala dostrzec trudności piętrzące się na drodze integracji wiedzy o osobowości. Po pierwsze, odmiennie definiuje się osobowość na wyróżnionych trzech poziomach, co powoduje znaczne różnice w sposobach opisu i wyjaśniania uwarunkowań i mechanizmów zachowania czy np. procesów rozwoju osobowości.

Po drugie, wyróżnienie trzech poziomów poznania oraz proste posortowanie teorii jest działaniem, które wprowadza być może pewien porządek, niemniej jednak rodzi liczne kontrowersje oraz niesie poważne ryzyko eklektyzmu. Ponadto rzadko która teoria daje się zamknąć w ramach jednego poziomu

poznania. Cechy łączą się z tendencjami motywacyjnymi lub nawet zawierają je w sobie, jak na przykład impulsywne poszukiwanie wrażeń (*impulsive sensations seeking*) według Zuckermana i in. (1993). Opisane przez Freuda (1953) typy osobowości, będące wynikiem fiksacji na poszczególnych fazach psychoseksualnego rozwoju, bardziej odpowiadają ujęciu na poziomie cech niż motywacji. Twórcy koncepcji psychodynamicznych, obok akcentowania roli nieświadomej motywacji i wpisów wczesnodziecięcych, podkreślali możliwość, a nawet powinność indywidualnego rozwoju, w którym jest miejsce na świadomą motywację, jak na przykład w koncepcji indywidualności Junga (1939), możliwości zjednoczenia z ludźmi w duchu miłości i współpracy postulowanej przez Fromma (1978) czy koncepcji rozwoju osobistego według Horney (1978), która pisała: „Praca nad sobą staje się więc nie tylko podstawowym moralnym obowiązkiem, ale zarazem podstawowym moralnym przywilejem” (s. 18).

Z kolei teorie skupione na tworzeniu znaczeń, jak teoria skryptu Tomkinsa (1987) czy tożsamości narracyjnej McAdamsa (1996), wyraźnie odwołują się do pewnych mechanizmów, które wpływają modyfikująco na sposób nadania znaczenia własnemu doświadczeniu i mają silne odniesienie do dzieciństwa. A teoria Adlera (1986) opisująca dwie główne tendencje motywacyjne – dążenie do mocy i do tworzenia wspólnoty – oraz podkreślająca znaczenie świadomie wybieranych celów mieści się zarówno na drugim, jak i na trzecim poziomie.

Po trzecie, próby integracji różnych orientacji teoretycznych natrafiają na poważne ograniczenia i trudności z racji kontrastowo odmiennych paradygmatów. Wprawdzie tezy psychologii humanistycznej, choć osadzone w systematycznej analizie osobowości (Allport, 1955; 1961), doświadczeniu psychoterapeutycznym (Rogers, 1961) lub (pretendującej do miana obiektywnej) obserwacji osób uznanych za zdrowe i dojrzałe (Maslow, 1986), mają charakter w dużym stopniu postulatywny, stanowiąc rodzaj manifestu na temat możliwości człowieka i jego zdolności do świadomej motywacji, rozwoju, samoaktualizacji, to jednak, o ile podlegają empirycznej weryfikacji, są niesprzeczne, a nawet dają się uzgodnić z osiągnięciami psychologii poznawczej, na przykład z koncepcją transgresji (Kozielecki, 1987) czy działań celowych (Pervin, 2002). Znacznie trudniejsze problemy dotyczą większości koncepcji psychodynamicznych, zwłaszcza zaś psychoanalizy. Pomimo iż pół wieku temu Dollard i Miller (1950) dowiedli, że tezy psychoanalityków da się wyrazić w języku psychologii poznawczej, i – co więcej – poddać eksperymentalnej weryfikacji, jednak rzecz dotyczy raczej pewnych twierdzeń wyjętych z kontekstu niż

koncepcji psychoanalitycznej jako całościowej i spójnej teorii, która choć heurystycznie płodna, nie jest jednak jako taka łatwo przekładalna na język koncepcji poznawczych i zawiera zbyt wiele jawnych i ukrytych założeń, by była do pogodzenia z psychologią kognitywną. Operując kategoriami poznawczymi albo współczesną wiedzą z zakresu metodologii, można stosunkowo szybko rozprawić się z tak „nienaukowym” uprawianiem psychologii, jak to miało miejsce w pracach Freuda (1953), Horney (1976; 1978), Junga (1939), Sullivana (1953) czy Hartmanna (1964). Co jednak pozostanie wówczas z koncepcji nerwicy, lęku czy mechanizmów obronnych, powszechnie przyjmowanych w psychologii klinicznej i znajdujących rozliczne potwierdzenia w obserwacjach klinicznych i psychoterapeutycznych? Wydaje się, że wartość aplikacyjna tych koncepcji zdecydowanie przemawia na ich korzyść. Co więcej, trudno wskazać liczący się podręcznik psychologii osobowości, który nie obejmowałby teorii psychodynamicznych, a wśród psychologów klinicznych i psychoterapeutów wciąż wielu jest specjalistów zorientowanych psychodynamicznie, pomimo znaczących osiągnięć terapii kognitywno-behawioralnej i rozwoju technik modyfikacji zachowania. Czy dla psychologa, przed którym staje pacjent z konkretnymi objawami i problemami, ciągnącymi się w różnej postaci od dzieciństwa, większe znaczenie będzie mieć koncepcja stanu i cechy lęku Spielbergera (1966) czy lęku podstawowego według Horney (1976)? Czy to, co „nienaukowe”¹, może okazać się w pewnych sytuacjach bardziej użyteczne, od tego, co „naukowe”?

Być może jest tak, iż z uwagi na samą specyfikę zjawisk wymagają one odmiennych sposobów opisu i wyjaśniania, co oczywiście sugeruje różnice jakościowe między tzw. normą a patologią. Bardzo możliwe, że sposób funkcjonowania psychiki zaburzonej lepiej opisuje i wyjaśnia teoria psychodynamiczna, a osobowości zdrowej – teoria poznawcza. W każdym razie zastosowanie brzytwy metodologicznej i potraktowanie znacznej części psychologii osobowości jako nienaukowej oznacza – w moim przekonaniu – odrzucenie znacznego bogactwa myśli psychologicznej o nieocenionej wartości heurystycznej i praktycznej, nawet jeśli niektóre z tych teorii psychodynamicznych suponują element wiary.

---

¹ Jeśli przyjmiemy, że teoria naukowa powinna spełniać takie kryteria, jak: 1) wszechstronność, 2) prostota, 3) spójność, 4) testowalność, 5) trafność empiryczna (hipotezy się weryfikują), 6) użyteczność i 7) twórczość (McAdams, 1994, s. 35-36), to można mieć wątpliwości, czy teorie psychodynamiczne spełniają kryteria od 1 do 5, ale w zakresie kryterium 6 i 7 zdają się górować nad teoriami poznawczymi.

Wydaje się, iż ponieważ na obecnym etapie nie ma dobrego pomysłu na integrację teorii psychodynamicznych i poznawczych, pozostaje uznać różnorodność psychologicznych koncepcji człowieka albo dokonać wyboru orientacji teoretycznej. Być może potrzebna jest teoria wyższego rzędu (o większym stopniu ogólności), jakiś nowy sposób spojrzenia na człowieka, którego zarys zaczyna powstawać i który pozwoli być może zintegrować wiedzę na temat podświadomego i świadomego funkcjonowania osobowości, na temat mechanizmów rządzących osobowością zdrową i zaburzoną.

IV. W KIERUNKU INTEGRACJI

Pomimo sygnalizowanych trudności teoria osobowości powinna mieć charakter teorii integrującej, która obejmuje wiedzę o temperamentalnych podstawach osobowości, jej strukturze i funkcjach adaptacyjnych i regulacyjnych, w tym motywacji, oraz o procesach związanych z nadawaniem znaczenia wydarzeniom życiowym, kreowaniem tożsamości oraz poszukiwaniem odpowiedzi na pytania egzystencjalne. Poznając osobowość chcielibyśmy wiedzieć, jaka jest jej struktura i biologiczne uwarunkowania, ale nie mniej ważne wydaje się poznanie mechanizmów motywacyjnych oraz określenie kierunku rozwoju osobowości; wreszcie, czy można pominąć to, co sam podmiot ma do powiedzenia na swój temat, a zwłaszcza, jak widzi sam siebie, świat i własną w nim rolę, aż po sens takiego a nie innego sposobu istnienia?

Odmienne zjawiska z uwagi na swą specyfikę wymagają odmiennych metod badawczych. Inaczej mierzymy nasilenie cechy lub badamy jej markery fizjologiczne, a inaczej analizujemy intencjonalną aktywność osoby. Zauważamy, że na kolejnych poziomach spotykamy się z coraz większym udziałem aktywności własnej podmiotu w kształtowaniu osobowości tak poprzez auto-refleksję i świadomy wysiłek, jak również pośrednio, czyli poprzez realizację wybranych (!) celów i zadań. Stąd też bierze się rosnąca zmienność interindywidualna i intraindywidualna. Różnice międzyludzkie i wewnątrzosobnicze na przestrzeni czasu wydają się liczniejsze w zakresie motywów i konstruktów poznawczych niż w zakresie podstawowych wymiarów osobowości, a w przypadku znaczeń przypisywanych światu i innym ludziom oraz narracyjnej tożsamości mają wyraźnie charakter różnic jakościowych, np. treści związane z sensem życia.

Stąd wymienione perspektywy poznawcze jawią się raczej jako komplementarne niż konkurencyjne. Jeśli chcemy znać nieokrojoną prawdę o osobo-

wości, konieczne jest jej poznanie na każdym z trzech poziomów, choć niezwykle trudne – jeśli w ogóle możliwe – jest opracowanie spójnych kryteriów metodologicznych, jakie powinny spełniać badania naukowe, w tym metody, i wiedza gromadzona na każdym z nich. Nasilenie cech potrafimy dość precyzyjnie mierzyć, podobnie (choć technicznie rzecz biorąc inaczej) jak ocenę prawdopodobieństwa zdarzeń lub realizacji celów życiowych, co daje się wyrazić w postaci formuły matematycznej i poddaje się czysto racjonalnej analizie, natomiast narracja, która operuje często metaforą lub swoistą grą na znaczeniach, wymaga często analizy hermeneutycznej, by zrozumieć np. indywidualny sens cierpienia czy sukcesu. Być może próba integracji sugeruje potrzebę rewizji powszechnie przyjmowanych standardów metodologicznych. Osobowość wydaje się rzeczywistością na tyle złożoną i wieloaspektową, że wymaga podejścia zarówno precyzyjnego, jak i wszechstronnego, i różnorodnego.

Można postawić pytanie, czy dążyć do integracji wiedzy, czy raczej zmierzać w kierunku wyodrębnienia subdyscyplin w ramach nauki o osobowości: (1) o strukturze osobowości i jej podstawach biologicznych, (2) o adaptacji i motywacji oraz (3) o tworzeniu historii życia. Ten drugi trend byłby zgodny ze zjawiskiem wyodrębniania się nowych dyscyplin naukowych w miarę rozwoju wiedzy i metod naukowego poznania.

Szereg danych, nie tylko teoretycznych, przemawia jednak za tym, że osobowość stanowi niepodzielną całość. Temperament i względnie stałe predyspozycje behawioralne (cechy), stanowią naturalną, zakorzenioną w biologii podstawę systemu motywacyjnego i mają wpływ na styl adaptacji, sposób realizacji dążeń życiowych, a nawet formowanie koncepcji siebie (Pervin, 2002). Podobnie jest z kształtowaniem się więzi między dzieckiem a matką, która obok uwarunkowań wynikających z zachowania matki (Ainsworth, 1979) ma również podłoże temperamentalne (Kohnstamm, Mervielde, 1998). Rosnące przekonanie o własnej skuteczności według koncepcji Bandury (1991) wpływa na mobilizację układu immunologicznego (Wiedenfeld i in. 1990), a konflikt dwu motywów organizujących koncepcję siebie – umacniania poczucia własnej wartości i spójności wewnętrznej, czyli budowania „ja” prawdziwego – zdaje się mieć związek z odpornością na stres (Brown, McGill, 1989; Brown, 1993). Zbieżne z tym wnioski wynikają z badań Eysencka (1990) nad osobowościowymi uwarunkowaniami podatności na choroby fizyczne.

Faktów przemawiających na rzecz tworzenia zintegrowanej nauki o osobowości jest więcej. Zarówno wśród cech, jak i motywów wyróżnia się dyspo-

zycje do umacniania własnej wartości i nawiązywania kontaktów interpersonalnych (Kohnstamm, Mervielde, 1998). Nieprzypadkowe są daleko idące analogie między pięcioma wymiarami osobowości (koncepcja „Wielkiej Piątki”) a głównymi wymiarami wartościowania wyodrębnionymi przez Schwartza (1996; Schwartz, Sagiv, Boehnke, 2000), który na poziomie międzykulturowych porównań wykazuje istnienie dwu uniwersalnych wymiarów wartościowania: umacniania siebie i przekraczania siebie (por. też: Johnston, 1995; Wojciszke, 1997; Sheldon, McGregor, 2000). Podobne rozwiązanie na poziomie cech uzyskał Digman (za: Costa, McCrae, 1992b, s. 862), który sugerował istnienie dwu superczynników osobowości. Pierwszy to Socjalizacja – czynnik, którego jeden biegun tworzy Neurotyczność, a drugi – Ugodowość oraz Sumienność. Drugi czynnik to Samoaktualizacja, na którą składa się Ekstrawersja i Otwartość na doświadczenie². Być może kolejne etapy redukcji liczby wymiarów osobowości prowadzą ostatecznie do fundamentalnego odróżnienia dwu podstawowych tendencji motywacyjnych: dążenia do umacniania własnej wartości i dążenia do budowania kontaktów z innymi ludźmi, inaczej mówiąc – chodzi o motyw skupiony wokół własnego Ja i motyw tworzenia wspólnoty. Jak podstawowe są to tendencje świadczy fakt, iż spotykamy je nie tylko w teoriach osobowości (Adler, 1986; Angyal, 1965; Hermans, Kempen, 1993; McAdams, 1985), analogiczne odróżnienie można spotkać w psychologii społecznej i kulturowej (idiocentryzm – allocentryzm, indywidualizm – kolektywizm) (Triandis i in. 1988; Oishi i in. 1998). Z integracją poziomu cech i wartości oraz osobowościowych przejawów samorealizacji w jednej metodzie pomiarowej spotykamy się w nowej wersji metody CPI – California Psychological Inventory (Gough, 1987), gdzie dodano trzy skale: Zewnętrzność – Wewnętrzność (Externality – Internality, bliskie ekstrawersji – introwersji), Uznawanie norm – Kwestionowanie norm (Norm-Favoring – Norm-Questioning) oraz Stopień (Samo)realizacji (Realization).

Analogii między różnymi teoriami jest więcej; hierarchiczny model sieci poznawczej i struktury „ja”, w tym postulowana zasada uruchamiania odmiennych subkoncepcji siebie stosownie do kontekstu sytuacyjnego, tzw. *working self* (Markus, Nurius, 1986; por. Cantor, Kihlstrom, 1987), odpowiada propozycji dotyczącej funkcjonowania systemu wartości poprzez uaktywnianie podsystemów operujących odmiennymi kategoriami aksjologicznymi, np.

---

² Rozwiązanie to zostało odrzucone, gdyż potraktowano je jako artefakt będący pochodną tendencji do udzielania odpowiedzi pożądanym i niepożądanym społecznie. Ale czy nie przedwcześnie?

ekonomicznymi albo estetycznymi (Wojciszke, 1986). Kto wie, czy model hierarchiczny oraz zasada podsystemów aktywowanych stosownie do treści przeżyć, nastroju czy sytuacji nie odnosi się również do funkcjonowania podświadomości albo/i organizowania wybranych elementów pamięci biograficznej w narracyjną całość.

Wszystko to są przykłady sugerujące potrzebę integracji i łącznego rozpatrywania osobowości na trzech poziomach, co – nawiasem mówiąc – jest zgodne z formułowanymi przed laty propozycjami Murraya (1938) czy Allporta (1961). Co więcej, spójność i organizacja aktywności człowieka sugeruje, że zachowania ukierunkowane na stany finalne lub cele wynikają z indywidualnego sposobu rozumienia świata, a ich główna funkcja polega na twórczej adaptacji do przewidywanej przyszłości (Nuttin, 1984; Obuchowski, 2000a; 2000b). W funkcjonowaniu osobowości istotną rolę odgrywa tworzenie złożonego, dynamicznego systemu celów (Pervin, 2002; Zaleski, 1991), formułowanie osobistych dążeń (Emmons, 1986) lub zadań życiowych (Cantor, 1990; Obuchowski, 2000a), które można widzieć jako narzędzia opanowywania przyszłości.

Wreszcie próbę integracji trzech poziomów analizy osobowości można przeprowadzić z punktu widzenia psychologii rozwojowej. Każda z perspektyw podkreśla rozwój ku pełni, czy to będzie różnorodność i bogactwo zachowań dających pełny wyraz danej cesze, czy złożona sieć poznawcza lub rozbudowany system „ja” albo wysublimowany zespół potrzeb wyższych, czy wreszcie skomplikowana i wielowątkowa, ale jednocześnie zintegrowana historia życia.

*

Wszelkiestronne poznanie osobowości wymaga badań na poziomie: (1) cech, (2) charakterystycznej adaptacji oraz (3) narracyjnego tworzenia historii życia. Poznanie na poziomie cech wspólnych, charakteryzujących się co najmniej umiarkowanym stopniem wrodzoności, daje wgląd w strukturę osobowości, która wyznacza skłonność do najbardziej prawdopodobnych zachowań. Poznanie na poziomie charakterystycznej adaptacji oznacza dotarcie do mechanizmów motywacyjnych i wyjaśnienie funkcjonowania człowieka w kategoriach albo konstruktów poznawczych, dążeń osobistych i celów, strategii radzenia sobie, systemu „ja” oraz szeregu innych zmiennych, albo specyfiki stadiów rozwojowych i zadań życiowych, albo potrzeb oraz mechanizmów obronnych i adaptacyjnych. Istotnym wyróżnikiem poznania osobowości na poziomie

tworzenia historii życia jest tożsamość osobista i sens nadawany swemu życiu. Bez odwołania się do poziomu narracji lub – ogólnie – do zdolności człowieka do tworzenia systemu znaczeń osobistych nie sposób zrozumieć, jak we współczesnym świecie osoba jest w stanie uzyskać poczucie wewnętrznej spójności, odczytać lub wytworzyć indywidualny sens i cel życia (McAdams, 1996, s. 306).

Na każdym z tych poziomów wiodącą rolę zdaje się odgrywać jeden z trzech głównych czynników w rozwoju człowieka: dziedziczność, środowisko, aktywność własna podmiotu. Niektóre cechy można diagnozować na podstawie ich parametrów fizjologicznych już w okresie życia płodowego, system motywacyjny – świadomy i podświadomy – kształtuje się na bazie doświadczeń w ramach procesu socjalizacji, podczas gdy do refleksyjnego opracowania historii życia może dojść dopiero po osiągnięciu przez osobę poziomu myślenia abstrakcyjnego i przebyciu kryzysu tożsamości. Warstwowy model osobowości znajduje zatem zakotwiczenie w psychologii rozwojowej.

Można przewidywać, iż jednym z kierunków dalszego rozwoju nauki o osobowości będzie poszukiwanie złożonych interakcji między zmiennymi z wyróżnionych trzech poziomów (według schematu: cechy – adaptacja – historia życia albo cechy – motywy – tożsamość). Badania takie wymagają wyraźnego odniesienia z jednej strony do czynników biologicznych, z drugiej – środowiskowych i socjokulturowych³. Istnieje zatem potrzeba opracowania odpowiednich ram teoretycznych, które nie gubiąc niczego z dorobku szeroko rozumianej psychologii osobowości, pozwolą określić, jakie jest miejsce i funkcja różnych teorii w opisie i wyjaśnianiu ludzkich zachowań, oraz dadzą wspólną płaszczyznę dla dyskusji wyników badań pochodzących z odmiennych kontekstów teoretycznych. Przedstawiona perspektywa integracji nauki o osobowości wymaga stworzenia ramowej teorii osobowości, metateorii, stanowiącej płaszczyznę porozumienia uczonych posługujących się odmiennymi systemami pojęciowymi i pozwalającej przekładać osiągnięcia uzyskane na różnych polach. Wydaje się, że ze względu na dynamiczny i wszechstronny rozwój psychologii poznawczej na tym właśnie gruncie można oczekiwać teoretycznej transgresji.

---

³ A to z kolei implikuje kolejne wyzwanie: w jaki sposób ustalenia i prawidłowości odkryte i opisane w określonym czasie, można odnosić do ludzi żyjących w odmiennych warunkach środowiskowych i kulturowych?

BIBLIOGRAFIA

- Adler, A. (1986). *Sens życia*. Warszawa: PWN.
- Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant mother attachment. *American Psychologist*, 34, 932-937.
- Allport, G. W. (1955). *Becoming: Basic considerations for a psychology of personality*. New Haven: Yale University Press.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart, Winston.
- Angyal, A. (1965). *Neurosis and treatment: A holistic theory*. New York: Wiley.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1991). Self-regulation of motivation through anticipatory and self-reactive mechanisms. W: R. Dienstbier (red.), *Nebraska Symposium on Motivation* (vol. 38, s. 69-164). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Belsky, J., Steinberg, L., Draper, P. (1991). Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: An evolutionary theory of socialization. *Child Development*, 62, 647-670.
- Binswanger, L. (1963). *Being-in-the-world: Selected papers of Ludwig Binswanger*. New York: Basic Books.
- Block, J. H., Block, J. (1980). The role of ego control and ego resiliency in the organization of behavior. W: W. A. Collins (red.), *Development of cognition, affect, and social relations* (s. 39-101). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Boss, M. (1977). *Existential foundations of medicine and psychology*. New York: Aronson.
- Brown, J. D. (1993). Motivational conflict and the self: The double-bind of low self-esteem. W: R. F. Baumeister (red.), *Self-esteem. The puzzle of low self-regard* (s. 115-130). New York: Plenum Press.
- Brown, J. D., McGill, K. L. (1989). The cost of good fortune: When positive life events produce negative health consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 1103-1110.
- Bruner, J. S. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cantor, N. (1990). From thought to behavior: "Having" and "doing" in the study of personality and cognition. *American Psychologist*, 45, 735-750.
- Cantor, N., Kihlstrom, J. F. (1987). *Personality and social intelligence*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Costa, P. T., Jr., McCrae, R. R. (1992). Reply to Eysenck. *Personality and Individual Differences*, 13, 861-865.
- De La Ronde, C., Swann, W. B., Jr. (1993). Caught in the crossfire: Positivity and self-verification strivings among people with low self-esteem. W: R. F. Baumeister (red.), *Self-esteem. The puzzle of low self-regard* (s. 147-165). New York: Plenum Press.
- Dittmann-Kohli, F., Westerhof, G. J. (2000). The personal meaning system in a life-span perspective. W: G. T. Reker, K. Chamberlain (red.), *Exploring existential meaning: Optimizing human development across the life span* (s. 107-122). Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.
- Dodge, K. A. (1993). Social-cognitive mechanisms in the development of conduct disorder and depression. *Annual Review of Psychology*, 44, 559-584.

- Dollard, J., Miller, N. E. (1950). *Personality and psychotherapy*. New York: McGraw-Hill.
- Emmons, R. A. (1986). Personal strivings: An approach to personality and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1058-1068.
- Erikson, E. H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Eysenck, H. J. (1990). Biological dimensions of personality. W: L. A. Pervin (red.), *Handbook of personality theory and research* (s. 244-276). New York: Guilford Press.
- Frankl, V. E. (1984). *Homo patiens*. Warszawa: PAX.
- Freud, A. (1946). *The ego and mechanisms of defense*. New York: International Universities Press.
- Freud, S. (1953). *Three essays on sexuality*. London: Hogart Press.
- Fromm, E. (1978). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Gough, H. G. (1987). *CPI. California Psychological Inventory: Administrator's Guide*. Palo Alto: Consulting Psychologists Press, Inc.
- Hartmann, H. (1964). *Essays on ego psychology: Selected problems in psychoanalytic theory*. New York: International Universities Press.
- Hermans, H. J. M., Hermans-Jansen, E. (2000). *Autonarracje: Tworzenie znaczeń w psychoterapii*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Hermans, H. J. M., Kempen, H. J. G. (1993). *The dialogical self: Meaning as movement*. San Diego: Academic Press.
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.
- Higgins, E. T. (1996). The "self digest": Self-knowledge serving self-regulatory functions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 1062-1083.
- Hogan, R. (1983). A socioanalytic theory of personality. W: M. Page, R. A. Dienstbier (red.), *Nebraska Symposium on Motivation* (s. 55-89). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Horney, K. (1976). *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Warszawa: PWN.
- Horney, K. (1978). *Nerwica a rozwój człowieka*. Warszawa: PIW.
- Johnston, C. S. (1995). The Rokeach Value Survey: Underlying structure and multidimensional scaling. *The Journal of Psychology*, 129, 583-597.
- Jung, C. G. (1939). *The integration of personality*. New York: Farrar and Rinehart.
- Kelly, G. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York: W. W. Norton.
- Kofta, M., Doliński, D. (2000). Poznawcze podejście do osobowości. W: J. Strelau (red.), *Psychologia: Podręcznik akademicki* (t. 2, s. 561-600). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kohnstamm, D., Mervielde, I. (1998). Personality development. W: A. Demetriou, W. Doise, C. F. M. Van Lieshout (red.), *Life-span developmental psychology* (s. 399-445). Chichester: J. Wiley and Sons.
- Kozielecki, J. (1987). *Transgresyjna koncepcja człowieka*. Warszawa: PWN.
- Loevinger, J. (1976). *Ego development*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Łukaszewski, W. (1984). *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: KIW.
- Markus, H. R., Nurius, P. (1986). Possible selves. *American Psychologist*, 41, 954-969.
- Maslow, A. H. (1986). *W stronę psychologii istnienia*. Warszawa: PAX.
- May, R. (red.) (1969). *Existential psychology*. New York: Basic Books.

- Mądrzycki, T. (1996). *Osobowość jako system tworzący i realizujący plany*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- McAdams, D. P. (1985). *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity*. Chicago: Dorsey Press.
- McAdams, D. P. (1994). *The person: An introduction to personality psychology*. Forth Worth: Hartcourt Brace College Publishers.
- McAdams, D. P. (1996). Personality, modernity, and the storied self: A contemporary framework for studying persons. *Psychological Inquiry*, 7, 295-321.
- McAdams, D. P. (2001³). *The person: An integrated introduction to personality psychology*. Forth Worth: Hartcourt Brace College Publishers.
- McCrae, R. R. (1996). Integrating the levels of personality. *Psychological Inquiry*, 7, 353-356.
- McCrae, R. R., Costa, P. T. Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hrebícková, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sánchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R., Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 173-186.
- Mischel, W. (1968). *Personality and assessment*. New York: John Wiley and Sons.
- Murray, H. A. (1938). *Explorations in Personality*. New York: Oxford.
- Nuttin, J. (1984). *Future time perspective and motivation: Theory and research method*. Hillsdale: Erlbaum.
- Obuchowski, K. (2000a). *Człowiek intencjonalny, czyli o tym, jak być sobą*. Poznań: REBIS.
- Obuchowski, K. (2000b). *Od przedmiotu do podmiotu*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Oishi, S., Schimmack, U., Diener, E., Suh, E. M. (1998). The measurement of values and individualism-collectivism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 1177-1189.
- Oleś, P. K. (2000a). Kontrowersje wokół „Wielkiej Piątki”. *Czasopismo Psychologiczne*, 6, 7-18.
- Oleś, P. K. (2000b). *Psychologia przełomu połowy życia*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Pervin, L. A. (1994). A critical analysis of current trait theory. *Psychological Inquiry*, 5, 103-113.
- Pervin, L. A. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: GWP.
- Pervin, L. A., John, O. P. (2001⁸). *Personality: Theory and research*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Reykowski, J., Kochańska, G. (1980). *Szkice z teorii osobowości*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Rogers, C. R. (1961). *On becoming a person*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rotter, J. B. (1972). *Applications of a social learning theory of personality*. New York: Holt.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. W: C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (red.), *The psychology of values: The Ontario Symposium, Volume 8* (s. 1-24). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, Publ..
- Schwartz, S. H., Sagiv, L., Boehnke, K. (2000). Worries and values. *Journal of Personality*, 68, 309-346.
- Sheldon, K. M., McGregor, H. A. (2000). Extrinsic value orientation and "The tragedy of the commons". *Journal of Personality*, 68, 383-411.
- Solomon, S., Greenberg, J., Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldview. W: M. Zanna

- (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 24, s. 93-159). New York: Academic Press.
- Spielberger, C. D. (1966). The effects of anxiety on the complex learning and academic achievement. W: C. D. Spielberger (red.), *Anxiety and behavior*. New York: Academic Press.
- Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York: Norton.
- Swann, W. B. Jr. (1992). Seeking "truth", finding despair: Some unhappy consequences of a negative self-concept. *Current Directions in Psychological Science*, 1, 15-18.
- Thorne, A. (2000). Personal memory telling and personality development. *Personality and Social Psychology Review*, 4, 45-56.
- Tomkins, S. S. (1987). Script theory. W: J. Aronoff, A. I. Rabin, R. A. Zucker (red.), *The emergence of personality* (s. 147-216). New York: Springer.
- Triandis, H. C., Bontempo, R., Villareal, M. J., Asai, M., Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323-338.
- Uchnast, Z. (1993). Metodologiczne problemy w psychologii humanistycznej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace psychologiczne*, 9, 59-74.
- Van Kaam, A. (1966). *Existential foundations of psychology*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Weiner, B. (1992). *Human motivation*. Newbury Park: Sage.
- White, R. W. (1975). *Lives in progress*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Wiedenfeld, S. A., O'Leary, A., Bandura, A., Brown, S., Levine, S., Raska, K. (1990). Impact of perceived self-efficacy in coping with stressors on components of the immune system. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 1082-1094.
- Wilson, E. (1988). *O naturze człowieka*. Warszawa: PWN.
- Wojciszke, B. (1986). *Struktura „Ja”, wartości osobiste i zachowanie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. M. Ossolińskich.
- Wojciszke, B. (1997). Parallels between competence- versus morality-related traits and individualistic versus collectivistic values. *European Journal of Social Psychology*, 27, 245-256.
- Zaleski, Z. (1991). *Psychologia zachowań celowych*. Warszawa: PWN.
- Zuckerman, M., Kuhlman, D. M., Joireman, J., Teta, P., Kraft, M. (1993). A comparison of three structural models for personality: The Big Three, the Big Five, and the Alternative Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 757-768.

TOWARDS AN INTEGRATED SCIENCE OF PERSONALITY

S u m m a r y

Making an integrated science of personality, according to the proposals of McAdams (1996; 2001) and McCrae (1996), demands that personality should be taken as an object of research and theoretical reflection from three complementary perspectives: 1) the perspective rooted in

the biology of the structure of traits, 2) a characteristic style of adaptation and motivation, 3) the processes of conferring meanings and creating the history of life. The specific character of the knowledge of personality is at the first level reflected by the theory of traits and behavioral genetics; at the second level by psychodynamic, sociobiological, cognitive, and humanistic theories; at the third level by the theory of script, narrative and existential conceptions. The complementary character of various approaches to personality has been underlined here, signaling some difficulties of integration, including definitional problems, different assumptions and theses, especially among the framework of cognitive psychology and psychodynamic conceptions. Some arguments have been given on behalf of the interrelationship between the variables from three distinguished levels of cognition. A postulate has been formulated to establish a non-eclectic theory of personality at a higher level of generality, meta-theory, constituting a level of agreement for the scholars who make use of different conceptual systems, and allowing to translate the results achieved at various fields.

Translated by Jan Kłos